

Лекція №1

Тема 1. Комунікації з громадськістю в громадянському суспільстві.

Питання для обговорення

1. Поняття «громадянське суспільство».
2. Історія розвитку ідеї громадянського суспільства.
3. Аспекти громадянського суспільства.
4. Атрибути та ознаки громадянського суспільства.
5. Роль зв'язків з громадськістю у формування громадянського суспільства.

1. Поняття «громадянське суспільство».

Розвиток громадянського суспільства в Україні є підґрунтям та гарантом незворотності демократичних перетворень. Без самоорганізації громадян, багатоманітності форм громадянської ініціативи та впливу на державу влада неминує набуває деспотичного, тоталітарного характеру. Лише завдяки громадянському суспільству влада стає на служіння людині, захисником громадянських свобод.

Такий підхід дозволяє бачити громадянське суспільство передусім як систему незалежних від влади суспільних інститутів та відносин, громадських формувань, до яких належать неурядові, некомерційні, неприбуткові об'єднання громадян, що відіграють значну стабілізуючу роль у демократизації суспільства, приймають участь у розв'язанні багатьох соціальних проблем, підвищують у громадській свідомості авторитет і цінність права, сприяючи реалізації прав громадян у всіх сферах суспільного життя, тим самим цементуючи взаєморозуміння між державою та соціумом.

Громадянське суспільство — це сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян. Воно включає в себе сім'ю і приватну сферу, тобто «третій сектор» суспільства паралельно з державою та бізнесом. Елементами громадянського суспільства є різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя.

Поняття «громадянське суспільство», як правило, використовується в зіставленні з поняттям «державою». Вони відображають різноманітні аспекти життя суспільства, протистоячі один одному.

Громадянське суспільство:

- є сукупністю міжособових відносин і сімейних, суспільних, економічних, культурних, релігійних і інших структур, які розвиваються в суспільстві зовні кордонів і без втручання держави.
- предстає у вигляді соціального, економічного і культурного простору, в якому взаємодіють вільні індивіди, реалізуючі приватні інтереси і здійснюючі індивідуальний вибір.

Г. Гегель дає таке визначення громадянського суспільства: «Громадянське суспільство — це система інститутів і відносин, яка знаходиться між сім'єю і державою, це сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, і містить у собі протиріччя багатства і злиденності».

Громадянське суспільство — сфера недержавних суспільних інститутів та відносин. Громадянське суспільство — це все те в суспільстві, що не є державою та державним.

Громадянське суспільство — теоретична категорія для аналізу й пояснення явищ реальної дійсності і свідчить, що громадянське суспільство — агреговане поняття, котре позначає специфічну сутність суспільних комунікацій, соціальних зв'язків, інститутів і цінностей. Головними суб'єктами такого суспільства є: громадянин зі своїми громадянськими правами і громадські (неполітичні й недержавні) організації-асоціації, об'єднання, рухи і громадські інститути.

Громадянське (цивільне) суспільство — це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності.

Громадянське суспільство — це сукупність суб'єктів (особа, сім'я, громадські об'єднання та політичні партії, трудові колективи тощо), які не входять у структуру держави і вступають у різноманітні суспільні відносини, в тому числі і з державою, але існують як відносно незалежні суб'єкти для задоволення своїх потреб та інтересів.

Громадянське суспільство — це насамперед сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання. У будь-якому разі, на практиці, громадянське суспільство не досягається індивідуально, лише спільнотою. Таку спільноту можна розглядати як утворену на добровільних, волонтерських засадах і сукупні особисті зацікавлення громадян формально від імені членів спільноти (організації).

Громадянське суспільство — це середовище стабільного функціонування людини у всіх його проявах, яке ґрунтується на відчутті свободи дій, це цілісна суспільна система, організований загал.

Основним показником дієвості громадянського суспільства є гарантоване ним забезпечення прав і свобод людини, які визнані як загальнолюдська цінність.

2. Історія розвитку ідеї громадянського суспільства

Історично громадянське суспільство прийшло на зміну традиційному, станово-кастовому, в якому держава практично співпадала з майновими класами і була відособлена від основної маси населення. Громадянське суспільство по суті своїй буржуазне: його основою є вільний індивід, незалежний від влади і форм колективного життя. Найістотніша передумова його свободи - інститут приватної власності, що формує розвинуту цивільну самосвідомість.

Відособлення громадянського суспільства від держави відбувалося в процесі ліквідації станової нерівності і роздержавлення суспільних відносин. Початок даному процесу поклав формування представницької держави, виступаючої від імені всього населення.

Відособлення суспільства від всепроникаючої влади держави завершилося в ході революцій ХУП-ХУІІ століть і подальших реформ. Сам же перехід відображав формування нових соціально-економічних, політичних і культурних реальностей:

- всеосяжним розвитком товарно-грошових відносин;
- промисловою революцією;
- появою прошарку самостійних товаровиробників;
- кризою легітимності абсолютистських режимів;
- секуляризацією (звільненням від церковного впливу) індивідуальної і масової свідомості;
- виникненням політичних партій, які стали важливим каналом трансляції різномірних інтересів різних груп.

Виокремлення і, відповідно, дослідження поняття «громадянське суспільство» було започатковано в епоху Платона та Аристотеля і призвело в подальшому до появи цілісного вчення про суспільство, державу та людину. Вчені та мислителі епохи Відродження та Нового часу приділили значну увагу дослідженню проблем громадянськості та взаємовідносин людини з владою. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили: Т. Гоббс, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Е. Роттердамський, А. Сен-Сімон.

Т. Гоббс писав що, первісне положення людини «за межами громадянського суспільства, яке можна назвати природнім станом, не може бути нічим іншим, як війною всіх проти всіх (*bellum omnium contra omnes*)».

Г. В. Ф. Гегель звернув увагу на той факт, що природним станом є стан некультурності, насилля та несправедливості. Саме тому, обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правове відношення володіє дійсністю.

Гегель говорив про громадянське суспільство, визначаючи його як антагоністичне, яке роздирають протилежні інтереси, «війна всіх проти всіх». Він виділив три основні моменти громадянського суспільства: три прошарки у громадянському суспільстві:

- субстанціальний (до якого належать землероби — дворяни та селяни);

- промисловий (фабриканти, торговці, ремісники);
- загальний (до якого належать чиновники).

Основна ідея цих двох філософів полягала у визнанні того факту, що «правильна» та «мудра» держава має бути громадянською, тобто людиною, а не звірячою.

Таке, автоматично призводило до певної ідеалізації держави. Це стало поштовхом для розвитку ідеї про те, що справжнім громадянським суспільством може бути лише антидержавна опозиція. Красномовними прикладами «історичної живучості» цієї ідеї, є, по-перше, ідеї перших соціалістів-утопістів Т. Кампанелли, Т. Мора, Т. Мюнцера, які мріяли побудувати ідеальне суспільство з назвою «Місто сонця», ізолювавши його від злого світу на далекому острові «Утопія»; по-друге, ідеї «комуністичного раю» на землі, що поширилися у 30–40 рр. XIX ст.

Представники цієї течії по-різному бачили шляхи реалізації зазначеної мети. Так, виходячи з позицій християнської моралі, В. Вейтлінг пропагував «християнський комунізм». Е. Кабе заперечував насильницькі методи, відстоюючи значимість так званого «мирного комунізму». На противагу їм, інші філософи розповсюджували ідеї народного повстання (Т. Дезамі, Л. Бланкі та інші).

Ідея розмежування громадянського суспільства і держави, виникнувши наприкінці XVIII ст. в Європі, у XIX ст. почала активно розроблятися науковцями на теоретичному рівні. Результатом цього стала еволюція сутності поняття «громадянське суспільство». Традиційне застосування цього терміну на позначення мирного політичного устрою, що управляється на основі закону (*societas civilis*), поступилося місцем його застосуванню на позначення окремої інституціональної сфери життя, яка не відповідала існуючим на відповідній стадії суспільного розвитку інститутам державної влади.

В період з 1750 р. по 1850 р., зазначене поняття стало предметом наукових досліджень та дискусій.

Можна сказати, що поняття «громадянське суспільство» є ще більш давним аніж знання про політику. Згадки про громадянське суспільство, роздуми про його значення і призначення виникли ще дві з половиною тисячі літ тому назад.

Арістотель не виділяє державу з суспільства. В його вченні, як і в теорії Платона, мають місце тоталітарні тенденції: людина - частина держави, особисті інтереси підпорядковані суспільному благу.

Ніколо Макіавеллі вважав, що вищим втіленням людського духу є держава, а метою, значенням і щастям життя - служіння їй. В одній з своїх робіт Макіавеллі пише про прагнення держави знесилити і підірвати всяку діяльність суспільства, щоб піднятися. Тут очевидно розрізнення автором держави і громадянського суспільства, політичної і цивільної сфер.

Томас Гоббс вже використовує поняття «громадянське суспільство, хоча і непослідовно. З одного боку він затверджує, що громадянське суспільство не зв'язано цивільними законами, звичаями, правом, тобто як би відокремлено від

громадянського суспільства. З другого боку - він вважав, що держава, подібно біблійній істоті Левіафану, підпорядковує собі все і вся, і через поняття «громадянське суспільство» показує, що воно саме підкоряється державі.

Основоположник лібералізму Джон Локк вперше поставив особу вище за суспільство і державу, а свободу - вище за інші цінності. Активно використовуючи поняття «громадянське суспільство», він проголошує певною мірою примат громадянського суспільства над державою. Суспільство виникає до держави і важливіше, довговічніше за неї. Розпад держави не викличе розпаду суспільства, тоді як ніякій державі не встояти у разі руйнування суспільства.

Шарль Монтеск'є вслід за Локком розділяв суспільство і державу. Громадянське суспільство виникає до держави, яка і виростає з громадянського суспільства, щоб запобігти або нейтралізувати вороже відношення людей другові до друга. Жан-Жак Руссо також показує громадянське суспільство як суспільство, що перетворюється в державу, але тільки за допомогою суспільного договору. Він сформулював саме поняття громадянського суспільства.

Принципово новими положеннями збагатив розгляд проблеми громадянського суспільства німецький мислитель Г.Гегель, згідно якому:

- громадянське суспільство є сукупністю індивідів, що задовольняють за допомогою праці свої повсякденні потреби;
- основою громадянського суспільства є приватна власність;
- рушійною силою історичного прогресу є не громадянське суспільство, а держава, яка захищає людину від випадковостей, забезпечує справедливість і реалізує загальність інтересів;
- громадянське суспільство та індивід підпорядковані державі, бо саме воно інтегрує окремих індивідів і їх групи в органічну цілісність;
- небезпека існування всеосяжної держави полягає в тому, що воно поглинає громадянське суспільство і не прагне гарантувати громадянам їх права і свободи.

К.Маркс вказав на обмеженість концепції Гегеля про взаєностосунки громадянського суспільства і держави. Полемізуючи з Гегелем, він не протиставляв державу громадянському суспільству, але доводив, що державна влада не повинна нав'язувати свою волю останньому. Держава, здійснюючи владні функції, повинна спиратися на потреби та інтереси громадянського суспільства, розумно виражати і захищати їх, шукати варіанти зближення, подолання виникаючих суперечностей. Марксистки розглядали взаємини між державою і громадянським суспільством як відносини між публічною владою та індивідуальною свободою.

Проблематика громадянського суспільства, наприкінці 80-х років ХХ ст. набула змісту «соціалістичного громадянського суспільства». Це відбулося внаслідок розпаду Радянського Союзу та процесу дезінтеграції колишніх його

суб'єктів. За таких умов на громадські організації покладалося завдання допомогти «символічно скріпити державу, яка розвалювалася, і забезпечити атомізованих індивідів життєво необхідними послугами». Створювані на той час неурядові організації виконували переважно соціальні та культурні функції, компенсуючи тим самим недостатність державної присутності у цих сферах.

Головними передумовами формування громадянського суспільства є:

- законодавче закріплення юридичної рівності людей на основі наділення їх правами і свободами;
- юридична свобода людини, обумовлена матеріальним благополуччям, свободою підприємництва, наявністю приватної власності, яка є економічною основою цивільного суспільства;
- створення механізмів саморегуляції і саморозвитку, формування сфери невіддільних відносин вільних індивідів, що володіють здатністю і реальною можливістю здійснювати свої природні права.

Сам термін «громадянське суспільство» використовується як в широкому, так і у вузькому значеннях.

В широкому значенні громадянське суспільство включає всі соціальні структури і відносини, які безпосередньо не регулюються державою. Воно виникає і змінюється в ході природноісторичного розвитку як автономна, безпосередньо не залежна від держави сфера. При такому підході громадянське суспільство сумісно не тільки з демократією, але і авторитаризмом, і лише тоталітаризм означає його повне, а частіше часткове поглинання політичною владою.

У вузькому значенні - це суспільство на певному етапі свого розвитку, коли воно виступає соціально-економічною основою демократичної і правової держави. Сучасне розуміння громадянського суспільства в політології переважно виходить з цього вузького значення.

Громадянське суспільство - це сукупність між особових відносин, які розвиваються зовні кордонів і без втручання держави, а також розгалужена мережа незалежних від держави суспільних інститутів, реалізуючих індивідуальні і колективні потреби.

Головні ознаки громадянського суспільства:

- розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції;
- демократія і плюралізм в політичній сфері;
- ринкова економіка, основу якої складають недержавні підприємства;
- середній клас як соціальна основа громадянського суспільства;

- правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;
- ідеологічний і політичний плюралізм;
- свобода слова і засобів масової інформації.

Громадянське суспільство є системою, в якій переважають горизонтальні (невладні) зв'язки і відносини, що само організовується і само розвивається. В державі ж переважаючими є вертикальні зв'язки. В основі функціональної взаємодії громадянського суспільства і правової держави лежить принцип єдності і боротьби протилежностей. З одного боку, вони як би протистоять один одному, а з іншою - вони неможливі один без одного.

У сучасних поглядах на громадянське суспільство можна виділити такі моменти:

- по-перше, воно характеризується тим, що у ньому є місце як для консервативних, так і для радикальних сил, які виступають його необхідними компонентами;
- по-друге, відносним соціальним консенсусом за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо);
- по-третє, діалогом різних політичних сил, спрямованих на підтримку, постійне відновлення, відтворення соціального консенсусу згідно із соціальними умовами, які змінюються.

Одна із задач громадянського суспільства полягає в регулюванні горизонтальних зв'язків, що повинно робитися з позиції доцільності.

3. Аспекти громадянського суспільства

- З погляду захисту і реалізації індивідуальних і групових інтересів громадянське суспільство — це система добровільних громадських організацій, засобів формування суспільної думки, тиску на політичну сферу, а також інших міжгрупових і міжособистісних стосунків, які створюють можливості для реалізації членами суспільства своїх інтересів. Тут важливою є здатність людини свідомо і добровільно об'єднуватися із собі подібними, на яку звернув увагу Алексіс де Токвіль.
- З точки зору структури суспільної системи громадянське суспільство — це своєрідний соціальний простір, в якому люди взаємодіють як автономні індивіди, а, взаємодіючи, утворюють складну, багаторівневу мережу громадянських зв'язків і взаємозалежностей, які і творять власне соціальне життя і власне суспільство, якому не потрібен примус з боку політичних структур, щоб функціонувати.

- З погляду взаємовідносин з державою громадянське суспільство — це сфера автономного існування, самовияву, самореалізації і самоорганізації індивідів, яка захищена законами від прямого втручання та регламентації з боку державної влади; це сукупність неполітичних, недержавних відносин у суспільстві: економічних, соціальних, духовних, етнічних, релігійних тощо.

4. Атрибути та ознаки громадянського суспільства

До атрибутів громадянського суспільства відносять:

- наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки;
- організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами;
- незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні;
- зорієнтована на громадські інтереси та публічну політичну діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Окрім загальних атрибутів, які властиві будь-якому суспільству зріле суспільство характеризується також відносною автономією його інститутів і організацій, саморегуляцією, складною організацією, відкритістю, плюралізмом, високою мобільністю і динамічністю.

Ознаками громадянського суспільства є:

- опосередкування потреби та задоволення одиничного за допомогою його праці та за допомогою праці та задоволення потреб усіх останніх, систему потреб;
- дійсність того, що міститься у цьому загальному свободи, захисту власності за допомогою правосуддя;
- піклування про запобігання того, що залишилося в цих системах випадковості, та увага до особливого інтересу як до загального за допомогою правоохоронних органів та корпорації.
- розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції;
- демократія і плюралізм в політичній сфері;
- ринкова економіка, основу якої складають недержавні підприємства;
- середній клас як соціальна основа громадянського суспільства;
- правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;
- ідеологічний і політичний плюралізм;
- свобода слова і засобів масової інформації.

5. Роль зв'язків з громадськістю у формування громадянського суспільства.

Вирішити завдання, поставлені перед громадянським суспільством, покликані саме зв'язки з громадськістю, як інструмент державної політики в Україні.

Проте, зв'язки з громадськістю в Україні ще не стали тією системою взаємозв'язку, яка виконує комунікативні функції взаємодії держави й громадянського суспільства. Світова практика свідчить, що зв'язки з громадськістю – це невід'ємна частина будь-якої сучасної управлінської діяльності. Область, у якій функціонують зв'язки з громадськістю, можна визначити як сферу суспільних комунікацій, а практика зв'язків з громадськістю – це практика комунікативного менеджменту.

На жаль, сьогодні в Україні, у представників державної влади незалежна позиція преси викликає роздратування й бажання відновити колишній контроль над інформацією. Причиною цього є не тільки успадкування “радянського” стилю управління, але й незнання та невміння користуватися демократичними політичними технологіями. Сучасний чиновник розуміє сутність зв'язків із громадськістю перекручено, сприймаючи їх винятково як іміджмейкерську діяльність у засобах масової інформації.

Українські політики все далі розширюють сферу застосування зв'язків з громадськістю. Для них практика зв'язків з громадськістю стала свого роду полем бою в інформаційному просторі. Українська громадська (електорат, інші представники громадянського суспільства) у даному разі виступає як споживач продукту зв'язків з громадськістю й об'єкт впливу зв'язків з громадськістю. В умовах, що склались, сутність і функції зв'язків з громадськістю виявилися вихолощеними. Суспільні зв'язки, набираючи односпрямований характер, були зведені до виконання однієї єдиної функції – маніпулювання суспільною свідомістю.

В Україні громадянське суспільство, що формується за допомогою зв'язків з громадськістю, майже не впливає на формування державної політики, що призводить до низького рівня підтримки й розуміння тієї ж політики. Із функціональної точки зору зв'язки з громадськістю є керованим процесом міжгрупової комунікації. Серед їх функцій у сфері взаємодії держави й громадянського суспільства слід виділити:

- комунікативні функції взаємодії суб'єктів і об'єктів політичного впливу (зв'язки з громадськістю є тими комунікативними каналами, за якими відбувається обмін інформацією);
- функції контролю суспільної думки, стеження за процесами, що в ні відбуваються, спостереження за динамікою суспільних настроїв (зв'язки з громадськістю виконують роль особливого соціального барометра, коливання якого відбивають зміни суспільних настроїв);
- функції інформування громадськості (припускають вибіркового підхід до подання в засобах масової інформації необхідної інформації);
- функції вербалізації суспільних настроїв (крім функцій відображення, зв'язки з громадськістю здатні сформулювати деякі положення суспільної думки, яким притаманний латентний характер);

- формування іміджу – особистісного, корпоративного, партійного, державного й інших (зв'язки з громадськістю здатні формувати або видозмінити уявлення про об'єкт, предмет чи явище, що склалося в суспільній думці);
- маніпулювання суспільною свідомістю (зв'язки з громадськістю, суттєво впливаючи на суспільну думку, нав'язують уявлення чи точку зору, видаючи бажане за дійсне, чим позбавляють громадськість можливості власного вільного інформаційного вибору);
- організація акцій по зв'язкам з громадськістю з метою зміни суспільних настроїв (одним з напрямів діяльності підрозділів по зв'язках з громадськістю є організація інформаційних подій та її відображення в суспільній думці);
- функція участі інститутів громадянського суспільства у визначенні напрямів державної політики (завдяки зв'язкам із громадськістю в правовій державі відбувається взаємодія інститутів громадянського суспільства з інститутами державної влади; за допомогою інформаційних каналів зв'язків з громадськістю організуються вибори, референдуми й інші форми безпосередньої і представницької демократії);
- функція досягнення порозуміння між державою і всіма пов'язаними з нею суспільними групами; установа між ними партнерських відносин (зв'язки з громадськістю здатні сформулювати в суспільній думці загальнозначущі цілі й завдання для більшості суб'єктів соціально-політичних процесів) [Ібрагімова І. Організація системи інформаційної підтримки державного управління (загальні аспекти комунікаційної політики)//Аналітичні записки з розробки напрямків державної політики/ Укл. В.Є Романов, О.І. Кілієвич. – К.: Вид-во УАДУ, 2001.].

Якщо практика зв'язків з громадськістю бізнесу чи політики в демократичних умовах вивчається давно й плідно, то в перехідному суспільстві діяльність у зв'язках з громадськістю ще залишається мало вивченою. Особливо це стосується питань використання державою технологій зв'язків з громадськістю для підвищення ефективності політики, функцій зв'язків з громадськістю на службі в державі.

Наразі надзвичайно важливо, щоб засади інформаційної відкритості стали невід'ємним чинником формування та реалізації державної політики. Необхідно підвищити рівень виконання чинних законодавчо-нормативних актів, що регламентують механізми відкритості органів влади, та запровадити уніфіковані стандарти та форми висвітлення діяльності органів влади в Інтернеті. Однак усі ці заходи не справлятимуть достатнього впливу на ситуацію без активної громадянської позиції широких верств населення і конструктивної роботи громадських організацій та аналітичних центрів.

Література

Основна:

1. Балабанова Л. В. Паблік рилейшнз [Текст] : навч. посібник реком. МОНУ / Людмила Веніамінівна Балабанова, Катерина Вячеславівна Савельєва. – К. : ВД "Професіонал", 2008. – 528 с.
2. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз / Валерій Михайлович Бебик. – К. : МАУП, 2005. – 440 с.
3. Березенко В. PR в Україні: наукове осмислення феномену: монографія / В. В. Березенко. — К.: Академія Української Преси, 2013. – 388с.
4. Коник Д. Комунікаційні моделі оптимізації соціальних ризиків (PR-технології) // Чорнобиль і соціум. – Вип. 10. – К.: ПЦ "Фоліант", 2004. – С. 95-108.
5. Коник Д.Л. Третій сектор та соціальні практики // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – 2005. – № 4 (32). – С. 38-45.
6. Королько, В. Г. Паблік рилейшнз: Наукові основи, методика, практика : Підручник / Валентин Григорович Королько. – 2-е вид. доп. – К. : Видавничий дім "Скарби", 2001. – 400с.
7. Руденко О.І. Особливості функціонування зв'язків з громадськістю в органах державної влади / О.І. Руденко // Політологічний вісник: зб. наук, пр. - К., 2011. - Вип. 56. - С. 306-312.
8. Руденко О.І. Роль сучасних політичних PR-технологій у формуванні нових принципів взаємодії влади і суспільства / О.І. Руденко // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. - К., 2013. - № 2. - С. 143-146.

Додаткова:

1. Ільченко І. О. Інституціоналізація підготовки спеціалістів паблік рилейшнз в Україні / І. О. Ільченко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Сер.: Соціологія. – 2001. – №511, Вип.12. – С.136-139.
2. Моисеев, В. А. Паблік рилейшнз-средство социальной коммуникации (теория и практика) / Вячеслав Анатольевич Моисеев. – К. : Дакор, 2002. – 506с.
3. Мойсеев В. А. Паблік рилейшнз : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл. рек. МОНУ] / Вячеслав Анатолійович Мойсеев. – К. : Академвидав, 2007. – 224 с
4. Пізнюк Л. В. Паблік рилейшнз : навч. посібник для дистанц. навчання / Л. В. Пізнюк. – К. : Ун-т "Україна", 2005. – 239с.
5. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз для професіоналов / Георгій Георгієвич Почепцов. – 6-е изд. – К. : РЕФЛ-бук, Ваклер, 2005. – 640 с.
6. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз для професіоналов : учебное пособие / Георгій Георгієвич Почепцов. – 131 сБлэк С. Паблік Рилейшнз. Что это такое? [Текст] / Сэм Блэк. – Ассоциация "Укрреклама". – 239 с. – Союз рекламистов Украины.
7. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз : Навч. посіб. / Георгій Георгієвич Почепцов. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Знання, 2004. – 373с.
8. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз : навч. посіб. / Георгій Георгієвич Почепцов. – 3-ге вид., виправ. і доп. – К. : Знання, 2006. – 328 с.
9. Ротовский А.А. Системный PR. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2006. – 256с.
10. Слісаренко І. Ю. Паблік Рилейшнз у системі комунікації та управління : Навчальний посібник / Ігор Юрійович Слісаренко. – К : МАУП, 2001. – 104с.
11. Тихомирова Є. Б. PR-формування відкритого суспільства: Монографія / Є.Б. Тихомирова. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 197 с.

